

DOI: <https://doi.org/10.54937/ssf.2024.23.3.98-105>

Riešenie problémového správania žiakov na základných školách: výskyt, prevencia a prístupy

Addressing Problem Behaviour in Primary Schools: Prevalence, Prevention and Approaches

Slavomíra Bellová

Abstract

This paper looks at problem behaviour in primary schools, its occurrence and prevention. We analyse the causes of problem behaviour and its different forms such as aggression, bullying, cyberbullying, truancy, addiction and substance abuse. We also look at the counselling and prevention system. The paper also focuses on the occurrence of problem behaviour in primary school level 1 in the Ružomberok district, where we map the current situation in schools.

Keywords: Problem behaviour. Prevention. Prevalence.

Úvod

Problémové správanie žiakov na základných školách je v dnešnej dobe vážnym problémom a pomerne často sa vyskytujúcim psychosociálnym javom. Má vplyv nielen na výchovno-vzdelávací proces ale aj na celú spoločnosť a medzilidské vzťahy. Príčiny tohto trendu, prejavy problémového správania, s ktorými učitelia 1. stupňa prichádzajú do kontaktu a možnosti prevencie sú otázky, na ktoré je v súčasnosti potrebné hľadať odpovede a skúmať ich.

Odborníci sa zhodujú v tom, že výskyt problémového správania je vyšší ako v minulosti a posúva sa do čoraz nižších vekových kategórií (Sitková, 2014). Nie je ničím výnimočným, ak sa s problémovým správaním stretávame už na 1. stupni základných škôl či v materských školách. Pedagógovia, psychológovia, psychiatri a ďalšie pomáhajúce profesie hovoria v uplynulých rokoch o stálom náraste problémov v mnohých oblastiach života detí a dospelých a o ich zhoršenej psychickej pohode (Holdoš a kol., 2022).

Rizikové správanie žiakov na základných školách

Medzi pedagógmi čím ďalej tým viac počujeme o tom, že správanie žiakov sa zhoršuje a práca s nimi je náročnejšia. Učiteľské povolanie bolo vždy náročné. Učitelia prichádzali do kontaktu s neprispôsobivými, neposlušnými

či ľahostajnými žiakmi a museli riešiť rôzne problémy v správaní. Avšak, ako sme už uviedli v úvode, odborníci sa zhodujú v tom, že výskyt problémového správania medzi deťmi je v dnešnej dobe vyšší (Sitková, 2014). Škoviera (2024) uvádza, že dôvodom nárastu problémového správania v uplynulých rokoch môže byť veľká tolerancia v správaní a relativizovanie hodnôt.

„Hodnotová orientácia predstavuje akýsi „vnútorný kompas“, ktorý zameriava a orientuje správanie človeka istým smerom“ (Folke, 2001, In: Koldeová, 2016, s. 120). Práve relativizovanie hodnôt a nevymedzenie toho, čo je zlé a čo naopak dobré, môže zapríčiniť „pokazenie“ tohto „vnútorného kompasu“ a v myslení a správaní detí spôsobiť chaos. Príčin, prečo rizikové správanie vzniká, je ale omnoho viac a nemôžeme jeho vznik prisudzovať len hodnotovej orientácii.

Dôležité je uvedomiť si, že rizikové správanie sa vyskytuje v rôznych formách a má rôznu mieru závažnosti. Do kategórie rizikového správania môžeme zaradiť dva typy správania, a to poruchy správania a problémové správanie. V niektorých prípadoch je pomerne náročné od seba tieto dva fenomény odlíšiť. Ich definícia a klasifikácia sa odlišuje aj v kontexte rôznych vedných odborov. Na odchýlky v správaní môžeme pozeráť z rôznych hľadísk – medicínskeho, sociologického, psychologického či pedagogického. Pre pedagógov je pri posudzovaní správania sa žiakov na základnej škole nevyhnutné poznať a orientovať sa v konkrétnych kritériách, ktoré sú východiskom pre posúdenie rizikového správania. To pomôže pri voľbe následnej prevencie. Kritériá, ktoré sú východiskom pre posúdenie správania sa častokrát prekrývajú, a preto je pri ich určovaní potrebná dôslednosť a odborné posúdenie.

Medzi problémové správanie môžeme zaradiť najmä prejavy agresívneho správania s odmietaním plnenia všeobecne platných noriem a dohodnutých pravidiel. Je charakterizované rôznymi prejavmi, od impulzivitu a agresivitu až po sklony k šikanovaniu, záškoláctvu, úteky z domu. Charakterizujú ho zlozvyky, reaktívne poruchy, toxikománia, sexuálne úchylky, neurózy a neurotické prejavy, úzkostné stavy, strach, poruchy základných vegetatívnych funkcií a delikvencia (Sitková, 2014). V bežných podmienkach školy sa pedagogickí a odborní zamestnanci stretávajú s rôznymi prejavmi problémového správania, počnúc spormi o moc, nadmerným upútavaním pozornosti, pomstou, až po neochotu spolupracovať a pod. (Hollá, 2020). Spoločným menovateľom všetkých prejavov problémového alebo aj rizikového správania je kritérium predpatologickej úrovne prejavov, t. j. nedochádza k naplneniu známk patológie (Verešová, Tomšík, 2019).

Poruchy správania môžeme v porovnaní s problémovým správaním charakterizovať ako závažnejšie. Ide o sociálnu narušenosť, ktorá sa nedá zvládnuť obvyklými pedagogickými prostriedkami a vyžaduje si zvláštnu pedagogickú a psychologickú starostlivosť (Slovíková, 2012). Škoviera (2024) uvádza, že problémové správanie je možné zvládať v poradenskom systéme a systéme preventívnych zariadení. Pokiaľ to už na úrovni poradenského systému nie je zvládnuteľné a je tu podozrenie, že by sa mohlo jednáť o poruchy správania, je potrebné riešiť tento problém na úrovni prevýchovných, teda reedukačných zariadení.

Úloha školy, pedagogických, odborných zamestnancov

Medzi kompetencie potrebné pre vykonávanie učiteľského povolania patria aj základné praktické skúsenosti s rozpoznávaním sociálnopatologických prejavov správania sa žiakov, poznanie rizík týchto javov a možností primárnej prevencie a nápravy (Emmerová a kol., 2023). Existuje veľa stratégií a krokov, ako môže škola a učители minimalizovať výskyt problémového správania. Dôležité je, aby učители poznali a pozorovali svojich žiakov, identifikovali problémy a oboznámili sa s dostupnými možnosťami a efektívnymi stratégiami riešenia problémov a podpory žiadúceho správania žiakov. Prevenciu na základných školách môžu realizovať pedagogickí aj odborní zamestnanci. Úlohou prevencie je vytvárať také podmienky, ktoré zabraňujú alebo pomáhajú predchádzať vzniku problémov a ťažkostí. Učители v celom náročnom procese riešenia problémov vo svojej triede nemôžu ostať sami. Dôležitá je spolupráca a komunikácia s ďalšími subjektami a informovanosť pedagogických zamestnancov o tom, ako v daných situáciách postupovať. Každá škola by mala mať vypracovaný plán preventívnych opatrení na školský rok. Plán by mal odzrkadľovať potreby spoločnosti, ale najmä sa zamerať na konkrétne potreby školy. Mal by byť vypracovaný v spolupráci so školským podporným tímom, pedagogickými, odbornými zamestnancami a rodičmi. Škola si samozrejme nemusí všetky preventívne programy tvoriť sama a odporúča sa jej spolupráca s odborníkmi. Centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie (CPPPaP) majú vypísane ponuky preventívnych činností a programov na daný školský rok.

Výskyt a formy problémového správania na 1. stupni základnej školy

Problémové správanie je možné pozorovať v rôznych formách už aj na 1. stupni základných škôl. Prejavy problémového správania, ktoré jednotliví učители pozorujú, sa môžu líšiť. My sme sa rozhodli zmapovať situáciu v okrese Ružomberok, nakoľko tu pôsobíme. V mesiaci december až marec 2023 sme realizovali výskum, ktorého cieľom bolo zistiť výskyt a formy problémového správania žiakov na 1. stupni základných škôl v okrese Ružomberok. Zaujímali nás odpovede na nasledovné výskumné otázky: Aký je výskyt problémového správania na 1. stupni základných škôl?; Aké formy problémového správania sa vyskytujú u žiakov na 1. stupni základných škôl?; Na akom mieste v školskom prostredí dochádza k problémovému správaniu?; Aké spôsoby prevencie problémového správania sa na základných školách realizujú?; Aké spôsoby intervencie v oblasti problémového správania sa na základných školách realizujú?

Na zisťovanie údajov sme použili metódu dotazníka a pološtruktúrovaného interview. Dotazník sme adresovali učiteľom 1. stupňa základných škôl v okrese Ružomberok. Výberový súbor tvorilo cca 120 učiteľov 1. stupňa

z 22 základných škôl. Návratnosť bola 85%, čo predstavuje 102 vyplnených dotazníkov. Do pološtruktúrovaného interview sa zapojili 5 respondenti – učitelia základných škôl. Dopytovali sme sa učiteľov, o ktorých sme vedeli, že majú skúsenosti s riešením problémového správania na svojich školách alebo vo svojich triedach. Údaje sme spracovali matematicko – štatistickou metódou a metódou kvalitatívnej analýzy.

Výsledky a závery výskumu zhrnieme a analyzujeme v kontexte položených výskumných otázok:

1. Aký je výskyt problémového správania na 1. stupni základných škôl?

Na základe výsledkov výskumu môžeme konštatovať, že problémové správanie sa v rôznych formách vyskytuje aj na 1. stupni základných škôl a jeho výskyt je pomerne častý. Viac ako polovica respondentov (54%) v dotazníku uviedla, že problémové správanie vo svojej triede pozoruje viackrát do dňa. Naproti tomu len 10% respondentov sa s problémovým správaním stretáva len raz týždenne alebo menej často, čo poukazuje na to, že učitelia sú denne vystavení problémovému správaniu a výzve riešiť ho. V rámci interview sa každý z dopytovaných respondentov vyjadril, že má skúsenosť s problémovým správaním vo svojej triede a že okrem bežných problémov, ako je napr. vyrušovanie na hodine alebo odmietanie plniť zadané úlohy sa stretáva aj so závažnými problémami, ako sú šikanovanie, kyberšikanovanie, agresia, úteky žiakov zo školy, užívanie návykových látok či záškoláctvo.

2. Aké formy problémového správania sa vyskytujú u žiakov na 1. stupni základných škôl?

Najčastejšia sa učitelia na 1. stupni stretávajú s menej závažnými formami problémového správania. Učitelia v dotazníku ako najčastejšie formy problémového správania označili: nepozornosť, vyrušovanie na hodine a vykrikovanie. Za nimi nasledovali: nadmerné upútavanie pozornosti a opakované zabúdanie domácich úloh alebo pomôcok. Potvrdilo sa nám, že v porovnaní s 2. stupňom sa učitelia na 1. stupni stretávajú častejšie s menej závažnými formami problémového správania. Už aj na 1. stupni ale majú skúsenosti so šikanou, kyberšikanou a za závažný problém považujú aj agresiu a vzájomné ubližovanie si (psychické, fyzické) žiakov v rámci triednych kolektívov ale aj agresívne správanie voči učiteľom. Najzávažnejšie problémy, ktoré vnímajú naši respondenti z interview, sú agresívne prejavy žiakov, ktoré sa prejavujú voči iným žiakom ale aj voči učiteľom, a to vo forme fyzickej agresie, slovných útokov, nerešpektovania autority učiteľa a nevyspytateľného a impulzívneho správania. Opýtaní za závažnú formu problémového správania považujú aj šikanovanie, záškoláctvo, sexuálne obťažovanie a úteky žiakov zo školy.

3. Na akom mieste v školskom prostredí dochádza k problémovému správaniu?

Učitelia najčastejšie pozorujú problémové správanie v triede, a to na vyučovacích hodinách aj cez prestávky. Ďalším najčastejším miestom výskytu je školský klub detí a krúžky. Nasleduje chodba, toalety a jedáleň, ktoré jednotlivo označilo 30% – 40% respondentov.

4. Aké spôsoby prevencie problémového správania sa na základných školách realizujú?

Všetci respondenti v interview a 66,3% respondentov v dotazníku uviedli, že majú prehľad o preventívnych aktivitách a programoch realizovaných na ich škole. Uvádzali najmä spoluprácu s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie a nízkoprahovým centrom Prerod, ktoré má sídlo v Ružomberku a organizuje preventívne aktivity pre triedne kolektívy. Učitelia uviedli, že sa na ich školách realizujú preventívne programy zamerané na prevenciu závislosti: *Chuť žiť, Čo sme si, to sme si, vypime si? Dievčatá...*, *Tvoja správna voľba*. Ďalej sú to preventívne programy: *Zippyho kamaráti, Kamaráti jabĺčka, (Ne)bezpečný internet, Cesta hrdinu, Druhý krok, Filipko* alebo uvedený preventívny program pre triedne kolektívy, ktorý realizuje centrum Prerod. Na 1. stupni učitelia využívajú aj internetový portál – *ovce.sk* či výchovno-vzdelávací seriál – *Emka to vie*. V interview všetci opýtaní uviedli, že spolupracujú s nízkoprahovým centrom Prerod, ktoré u nich realizuje aktivity pre triedne kolektívy alebo ho niektorí žiaci z ich škôl pravidelne navštevujú. Jeden respondent uviedol aj program na tému zameranú na prevenciu obchodovania s ľuďmi a spoluprácu s Policajným zborom. V rámci tried využívajú triedni učitelia najmä priestor na triednických hodinách. Komunikujú v rámci ranných kruhov, využívajú SOVA – sociálno-osobnostný výcvik aktivitami – realizovaný v rámci pravidelných ranných stretnutí. Učitelia často využívajú napr. rolové hry, pracujú s príbehmi, komunikačnými kartami. Žiakov vedú k spolupráci a k lepším vzájomným vzťahom cez skupinové aktivity, rovesnícke vzdelávanie, prípravu projektov a rôznych tematických, projektových dní.

5. Aké spôsoby intervencie v oblasti problémového správania sa na základných školách realizujú?

Dôležité je uviesť, že jednotlivé preventívne a intervenčné aktivity sa môžu vzájomne prekrývať a slúžiť na obidva účely. Nás zaujímalo, ako učitelia predchádzajú problémovému správaniu (prevencia) a ako riešia už vzniknuté problémové správanie (intervencia). Čo sa týka intervencie, pokiaľ sa vyskytne problémové správanie, učitelia to v prvom rade riešia cez opatrenia vo výchove, ktoré sú definované v Školskom zákone. Patrí sem napr. napomenutie alebo pokarhanie učiteľom, riaditeľom až po vylúčenie zo školy v prípade, že žiak svojim správaním ohrozuje bezpečnosť, zdravie ostatných alebo narúša proces výchovy a vzdelávania (Zákon č. 245/2008 Z. z.). V tomto

prípade bezodkladne volajú zákonného zástupcu, Policajný zbor a zdravotnú pomoc. Týmto opatreniam predchádzajú rozhovory so žiakom, komunikácia a riešenie vzniknutých problémov v rámci triednických hodín, kontaktovanie rodiča a i. Pokiaľ sa jedná o závažnejšie a dlhodobejšie problémy, učitelia odporúčajú žiakov napr. na psychologické vyšetrenia. Pokiaľ nevidia zlepšenie ani po komunikácii s rodinou žiaka a majú podozrenie, že rodinné prostredie žiaka nie je vyhovujúce, môžu podať podnet a kontaktovať v tejto veci orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately.

Na základe odpovedí respondentov z interview aj dotazníka vyplynulo, že 98% respondentov spolupracuje pri riešení problémového správania s rodičmi, 83% spolupracuje so školskými odbornými zamestnancami a 71% spolupracuje s centrami pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie. Na základe uvedených údajov môžeme konštatovať, že spolupráca jednotlivých zložiek na základných školách v okrese Ružomberok prebieha. Na základe nášho výskumu ale nevieme povedať, na akej úrovni a na koľko je efektívna. Pre náš výskum je ale dôležité uviesť, že táto spolupráca sa realizuje a je pre učiteľov kľúčová, čo môžeme predpokladať aj na základe odpovedí v interview – učitelia majú záujem vzdelávať sa, zisťovať si informácie v tejto oblasti a najmä pomôcť svojim žiakom pri predchádzaní a riešení problémového správania. Keď sa vyskytnú v triede problémy, siahnu učitelia po odbornej pomoci. Na základe odpovedí vnímame, že spolupráca medzi učiteľmi a odborníkmi učiteľom pomáha pri ich práci a je pre nich dôležitá z hľadiska riešenia problémov. Avšak, niekedy táto spolupráca môže zlyhať na nedôslednosti, či nedostatku spolupráce niektorej zo zainteresovaných strán, čo následne neprináša želané výsledky v samotnej pomoci žiakom.

Učiteľov v interview sme sa pýtali aj na to, či dokážu na základe svojich skúseností identifikovať príčiny vzniku problémového správania u jednotlivých žiakov. Ako hlavnú príčinu vzniku problémového správania uviedli 4 z 5 učiteľov rodinné prostredie žiaka. Aj napriek tomu, že pripúšťajú, že sa môžu vyskytovať výnimky, je podľa nich rodina a problémy v rodine, hlavnou príčinou vzniku problémového správania. Učitelia ako príčinu uviedli aj poruchy učenia a pozornosti, pretože aj u týchto žiakov často pozorujú prejavy problémového správania, ktoré môžu prameniť práve z toho, že žiak sa v škole nudí, učivo mu nejde, klesá pozornosť, a preto sa následne uchýli aj k nevhodným prejavom správania. To, že učitelia dokážu vo väčšine prípadov identifikovať príčiny vzniku problémového správania, je dobrým predpokladom na to, ako takémuto správaniu predchádzať. Dôležité je zo strany učiteľov ďalej skúmať tieto príčiny, neostať len na povrchu, ale snažiť sa preniknúť hlbšie. Zaoberať sa nielen riešením následkov, ale aj samotnými príčinami problémového správania.

Záver

Bellová, Siváková, Tišťanová (2019) uvádzajú, že vytvorenie pozitívnej a priateľskej klímy v triede, cez rozvíjanie komunikácie a spolupráce, rozvíjanie prosociálneho správania, vyjadrovania pocitov a emócií je tiež dôležitým faktorom v súvislosti s problematikou rizikového správania sa žiakov.

Na záver môžeme konštatovať, že problematika problémového správania žiakov na základných školách je naliehavým a komplexným problémom, ktorý si vyžaduje okamžitú pozornosť a aktívnu prevenciu i intervenciu zo strany všetkých zainteresovaných strán.

Bibliografia

- Bellová, S., Siváková, G. Tišťanová, G. (2019). *Devalvačné prejavy žiakov a možnosti ich eliminovania na základnej škole*. Ružomberok: Verbum, 2019. 84 s. ISBN 978-80-561-0672-3.
- Hollá, K., Fenyvesiová, L., Hanuliaková, J. (2020). *Výchovné problémy a výchovné poradenstvo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. 177 s. ISBN 978-80-558-1627-2.
- Holdoš, J., Izrael, P., Almášiiová, A., Kohútová, K. (2022). *Prežívanie a správanie detí a mládeže na Slovensku v roku 2022*. [online]. [cit. 2023-12-10]. Výskumná správa. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/372992653_Prezivanie_a_spravanie_deti_a_mladeze_na_Slovensku_v_roku_2022_VYSKUMNA_SPRAVA_2#fullTextFileContent.
- Emmerová, I. a kol. (2023). *Vybrané aspekty tvorby bezpečného školského prostredia*. Ružomberok: Verbum. 147 s. ISBN 978-80-561-1026-3.
- Koldeová, L. (2016). Hodnotová orientácia a morálne postoje adolescentov v Slovenskej republike a Nemeckej spolkovej republike. In: *Humanum*. [online]. Roč. 20, č. 1, s. 119 – 130. [cit. 2024-03-17]. ISSN 1898-8431. Dostupné na internete: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2131205.pdf>
- Senková, P. (2024). *Problémové správanie žiakov na základnej škole – výskyt, možnosti, prevencie*. Magisterská práca. Ružomberok: PF KU.
- Sitková, D. (2014). *Skúsenosti s intervenciou žiakov na primárnom stupni vzdelávania. Osvedčená pedagogická skúsenosť edukačnej praxe*. [online]. [cit. 2023-11-25]. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrum. Dostupné na internete: https://archiv.mpc-edu.sk/sites/default/files/projekty/vystup/11_ops_sitkova_dasa_-_skusenosti_s_intervenciou_ziakov_s_problemovym_spranim.pdf
- Slovíková, M. (2012). *Problémy v správaní žiakov základných škôl*. [online]. [cit. 2023-11-25]. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva. Dostupné na internete: https://www.cvtisr.sk/buxus/docs//prevencia/texty/PREVENCIA_LANOK_ZZZS_Z.pdf.

- Škoviera, A. (2024). *Poruchy správania u detí*. [podcast]. Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 2024. Dostupné na internete: <https://vudpap.sk/podcasty/poruchy-spravania-u-deti/>
- Verešová, M., Tomšík, R. (2019). *Rizikové správanie dospievajúcich a výchovné štýly v rodine*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre. 128 s. ISBN 978-80-558-1404-9.

Príspevok je výsledkom riešenia vedecko-výskumnej úlohy KEGA 012KU-4/2022 „Bezpečnosť školského prostredia – nová výzva pre rozvoj vybraných kompetencií učiteľov základných a stredných škôl“.

PhDr. Slavomíra Bellová, PhD.

Katedra pedagogiky a psychológie
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
slavomira.bellova@ku.sk